

Tıp Tarihi Kaynak ve Araştırmalarında Tekrarlanan Bazı Yanlışlıklar

Prof. Dr. Ahmet Ağırakça

Tarih boyunca ilmin her gün biraz daha ilerlemesiyle her alanda yeni buluşlara ulaşıldığı gibi zaman içinde kaynaklarda yer alan bilgilerin eskidiği veya yanlış olduğu görülmektedir. Bu husus fen ve teknoloji bilimleri dahil hemen hemen her alanda söz konusudur.

Konumuz itibariyle tıp tarihi eserleri ve kaynaklarında yer alan bazı bilgiler bu kaynakların te'lifinden sonra ortaya çıkan yeni te'liflerde önceki ilim adamlarına olan güvenden dolayı veya müelliflerin kolayına gittiği için konuyu bütün boyutlarıyla araştırmadan buldukları bilgileri kendi eserlerine aynen aktarmaları yapılan bir yanlışlığın asırlarca tekrarlanmasına sebep olmuştur. Bu gibi tekrar edilen yanlışlıklar zaman zaman tartışma konusu olmuş, doğru bilginin tespitine çalışılmıştır. Ancak kesin bir bilgiye ulaşılmeden konu sadece tartışılmış böyle değil de şöyle olması da muhtemeldir şeklinde bırakılarak olayın doğru tespiti daha sonra gelecek nesillere bırakıldığı da olmuştur.

Bizim kaynaklarımızda bu gibi hususların mevcudiyeti ve konuların tartışılması ilmin ciddiyetine delalettir. Ancak bir hayli müphem ve karışık olan bazı hususlar vardır ki bunlar kesin olarak ele alınmadan ilk yazıldığı kaynaktan aynen alınmış yanlış bilgi olarak zamanımıza kadar intikal etmiştir.

Bu tebliğimizde her iki husus ile ilgili örnekler sunmaya çalışacağız.

1- İbnü'l-Kıftî ve İbn Ebi Usaybia,[\[1\]](#) İskenderiyye tıp okulunda okutulan Galenos'un on altı eserini şerheden önemli yedi isimden birisi olan Yahya en-Nahvî (490-570) - (Jean -Johanines- Philoponis Grammaticus)'nin Mısır'ın fethinden sonra bölge fatihi Amr ibnü'l-Ass tarafından yerinde ziyaret edilerek Amr'ın onunla tanıştığını ve görüştüğünü kaydederler ki bunun yanlış bir bilgi olduğu gayet açıktır. Ama maalesef bu yanlışlığa bir çok ciddi araştırmacı da düşmüş bulunmaktadır. Bu hataya düşenler arasında hiç beklemediğimiz halde son dönemlerin önemli Tıp tarihçilerinden Lübnanlı Prof. Dr. Sami Halef Hamârna gibi bir ilim adamının olduğu da görülmektedir.[\[2\]](#) Yahya en-Nahvî'nin M.568 yılında vefat ettiği kaydedildiğine göre Mısır'ın fethinden yıllarca önce vefat eden bir kimsenin Amr İbnü'l-Ass ile görüştüğünü yanlış bir tesbittir.[\[3\]](#)

2- Cündişapur'da tıp öğrenimi gören Taifli tabip Hâris İbn Kelede'nin İran Sâsânîleri zamanında Zendâverd Satrab'ı Nûşcân'ı tedâvî etmişti. Satrab iyileşince kendisine bir çok hediye'nin yanısıra ayrıca bir cariye vermişti. Bu cariyenin meşhur Ziyad İbn Ebih'in annesi Sümeyye olduğu bilinmektedir.[\[4\]](#) İbn Kuteybe'nin *el-Maarif*inde Sümeyye Ümmü Ammar ile Sümeyye Ümmü Ziyad karıştırılmış olduğundan İbnü'l-Esir ve İbn Hacer bu bilginin

yanlış olduğunu Belâzurî ve İbn Kuteybe'nin bu hususta yanlışlığını kaydederler. Bu kaynaklardan bir gruba dayanan ve diğer grubu incelemeyen araştırmacılar da bu gibi yanlışlığı tekrarlamışlardır.

Diğer bir yanlışlık Hâris İbn Kelede'nin vefat tarihi ile ilgili yanlış kanaattir.[5] Her ne kadar bu tabibin Emevi hükümdarı Muaviye ile aralarında bir konuşmanın geçtiği bir çok kaynak ve araştırma tarafından kaydediliyorsa da bu tabibin Halife Ebu Bekir ile aynı günde zehirli bir yemek yiyip bir yıl sonra vefat ettiği bilinmektedir.[6] Kanaatimizce bu bilgi daha doğrudur. Onun Muaviye zamanına kadar yaşamış olma ihtimali son derece zayıftır. Ayrıca İbn Cülcül II. Halife Ömer'in Ebu Lü'lü'e tarafından yaralanması üzerine Hâris'in Halife'yi tedâvî etmesi için çağrıldığını ve artık tedâvînin fayda vermediğini söylediğini kaydeder ki bu bilginin de yanlış olduğu gayet açıktır. Zaten bunun yanlışlığını gören İbn Ebi Usaybia, İbn Cülcül'ün verdiği bu bilgileri kullanmamıştır.[7] Hâris'in H.50/670 yılında vefat ettiği hususundaki bunun yanlışlık gayet açıktır. Zirikî de maalesef aynı yanlışlığa düşmüştür. İbn Cülcül'ün *Tabakatı*nı neşreden Fuad es-Seyyid de (s.54) bunun yanlışlığına işaret ederek onun H.13 yılında vefat ettiğini kaydeder.

3- Kaynak ve araştırmalardaki diğer bir yanlışlık da er-Razî'nin Ali İbn Sehl Rabben et-Taberî'nin öğrencisi olduğu hususudur. İbnü'l-Kiftî, *İhbâru'l-ulemâ'* s. 155; Şemsüddin İbn Muhammed ez-Zehebî, *Siyer A'lâmi'n-nübelâ*, XIV, 354 gibi kaynaklar ve G. Sarton, *Indroction to the history of science* I, 574), Max Meyerhof, (Huneyn İbn İshak, *Aşr Makâlât fi'l-'Ayn*, mukaddime, s.xıı), İsmail Hakkı İzmirli, (Şeyhu'l-etibbâ' Ebu Bekir Muhammed İbn Zekerıyya er-Râzî, *Daru'l-Fünûn İlahiyât Fakültesi Mecmuası*, c.I, sayı:1, 1925 İstanbul, s. 152) gibi araştırmacılar, er-Razî'nin Ali İbn Sehl Rabben et-Taberî'nin öğrencisi olduğunu kaydederler, ama bu iki tabibin vefat tarihlerine bakıldığında bunun imkansız olduğu görülecektir. Ali İbn Sehl Rabben et-Taberî, 247 (861) de, er-Râzî ise, 313 (925) veya diğer bir görüşe göre 320 (932) yılında vefat etmişlerdir. Özellikle er-Razî'nin otuz yaşlarında Bağdad'a geldiğini düşünürsek gerçekten bu mümkün değildir. Bir çok araştırmacı er-Razî'nin doğum tarihini vermekten çekinirken H. Zirikî, (*el-A'lâm*, VI, 130) ve C. Brockelmann, (*GAL*, I, 267) er-Râzî'nin 251 (865) yılında doğduğunu kaydederler ki, buna göre ise er-Râzî, İbn Rabben et-Taberî'nin vefatından dört yıl sonra dünyaya gelmiş bulunmaktadır. Er-Râzî'nin, et-Taberî'nin öğrencisi olamayacağını ilk defa ele alan araştırmacının Max Meyerhof olduğunu C. Elgood işaret etmektedir, (C. Elgood, *A Medical History*, s.197). Ama önceleri Max Meyerhof da Huneyn İbn İshak'ın *Aşr Makâlât fi'l-'Ayn* adlı eserini 1928 yılında neşrederken mukaddimede aynı yanlışlığa düşmüş, ve er-Râzî'nin hocası olarak İbn Rabben et-Taberî'yi göstermiştir. Ancak Max Meyerhof er-Râzî ile ilgili araştırmalarını sürdürdüğü müteakib yıllarda bu yanlışlığın farkına varanlardan birisi olmuştur.

4- Diğer bir yanlışlık da bazı kaynaklarda er-Râzî'nin Bağdad'ta bulunduğu ve tıp alanında önemli bir şöhrete kavuştuğu sıralarda bölgeyi eline geçiren Büveyhî hükümdarı ve meşhur Emiru'l-umerâ'Adududdeve'nin onu çağırıp yaptıracağı hastahanenin yapımı ve kuruluşuyla ilgilenmesini söylemiş ve Er-Râzî de bu konuda bazı çalışmalar yapıp hastahaneyi kurduğu hakkında bazı hikayeler ve kıssalar anlatılmaktadır ki bunların doğru olmadığı gayet açıktır. Bu hikayeyi İbn Ebi Usaybia anlatmaktadır.[8] Bu

yanlışlığın gayet açık olmasına rağmen bazı araştırmacılar tarafından aynen tekrarlandığı görülmektedir.[9]

Ebu Bekr Er-Râzî'nin 313 (925) hatta zayıf da olsa diğer bir rivayette kaydedilen 323 (935) yılında vefat ettiğine bakarsak Büveyhilerin ve özellikle Adududdevle'nin Bağdad'a çok sonraları 366 (976-977) yılında[10] er-Râzî'nin vefatından elli üç yıl sonra geldiği ve hastahane kurma olayı ile er-Râzî'nin hiçbir ilişkisinin olmadığı görülecektir. Kaynaklarda aktarılan bu yanlışlığı bazı araştırmacılar da dile getirmişlerdir. [11]

5- Er-Râzî ile ilgili bir başka yanlışlık da *Kitabu'l-Mansurî*'yi kime ithaf ettiği hususundaki bilgidir. Bir çok kaynak ve araştırmada bu emir'in ismi farklı farklı kaydedilmiştir. İbnü'n-Nedim, (*Fihrist*, s.361) Mansur ibn İsmail; İbn Cülcül, (*Tabakat*, s.77) Mansur İbn Hakan; İbn Hallikân, (*Vefeyatu'l-A'yân*,V,158) Ebu Salih Mansur İbn Nuh İbn Esed ibn Saman; İbn Ebi Usaybia, (*Uyunu'l-enbâ*, s.423) Horasan Emiri Mansur ibn İshak ibn İsmail ibn Ahmed; Zehebî, (*Siyer A'lâm en-Nübelâ'* XIV, 354) Mansur ibn Nuh es-Samânî şeklinde kaydetmelerine rağmen kesin olarak hangi Mansur olduğu noktasında farklı bilgiler vermektedirler. Kaynakların özellikle bu prensin babası ve dedesinin adını karıştırdıklarını müşahede ediyoruz. Ancak bunun Samani hükümdarlarından birisi değil, Samani hükümdarı olan Ahmed İbn İsmail (295-301/907-913) tarafından 299/911-912 yılında Sistan valiliğine tayin edilip daha sonra Rey'i de ele geçiren amcası oğlu Mansur İbn İshak İbn Ahmed İbn Esed olduğu görülmektedir. Zira kaynaklarda adı geçen Samanî hükümdarı Mansur İbn Nuh'un hükümdarlık dönemi er-Râzî'nin vefatından en az yarım asır sonradır. Bunun yanında Mansur İbn İsmail adını kaydeden İbnü'n-Nedim, (s.361) ve diğerlerinin verdiği bu malumat tamamen yanlış olup Mansur İbn İsmail adında bir emir ve vali mevcut değildir. Bu müelliflerin Mansur'un babası İshak ile amcası İsmail'in isimlerini karıştırdıkları gayet açıktır.[12]

6- Yine kaynaklarda er-Râzî'nin vefat tarihi ile ilgili farklı ve bazen yanlış bilgiler görüyoruz. Onun 5 Şaban 313/26 Ekim 925 tarihinde vefat ettiğine dair bilgiyi el-Biruni kaydetmektedir. Bu bilgi el-Biruni'nin er-Râzî ve eserleri hakkında yazmış olduğu "*Risale fi fihrist Kütüb Muhammed İbn Zekeriyya er-Râzî*, (nşr. Paul Kraus, Paris 1936) adlı eserinde ve bu risalenin J. Ruska tarafından Almanca'ya tercüme edilmiş ve al-Birûni als Quelle für das Leben und die Schriften al-Razi's, (*İsis*, 1922, V, 26-50) adıyla yayınlanan makalede kaydedilmektedir. İbn Ebi Usaybia ise, (*Uyunu'l-enbâ*, s. 420) Onun 320 /932 yılında vefat ettiğini belirtirken İbn Hallikân (*Vefeyâtu'l-A'yân*, V, 159) , İbn İmad el-Hanbelî, (*Şezerâtu'z-zeheb*, II, 263) , Zehebî (*Siyer A'lâm en-Nübelâ'*, xiv, 355) ve Katip Çelebi (*Keşfu'z-zunun*, 577) ise 311 /923 yılında vefat ettiğini kaydederler. İranlı tarihçi Mehdi Muhakkik ise, kaynakların çoğunun 313 yılını kaydettiklerini belirtmesine rağmen 320 yılının daha isabetli olduğunu ifade etmektedir, (*Kitâbu'r-Râzî an et-Tîni'n-Nişâbü'rî*, *Ebath en-Nedveti'l-Alemiyeti'l-Ulâ li Tarihi'l-Ulûm inde'l-Arab*, 1977 Halep, s.798, not:5. H. Zirikli (*el-A'lâm*, VI,130), P. Kraus (Er-Râzî Ebu Bekr, mad., *İA*), Muhammed Zühayr el-Bâbâ (el-Akrabatınat, *Ebath en-Nedveti'l-Alemiyeti'l-Ulâ li Tarihi'l-Ulûm inde'l-Arab*, 1977 Halep s. 583-584); Sami Hamarna (*Tarih Turathi'l-ulumi't-tbbiye inde'l-Arab ve'l-Müslimîn*, s.189) ile R. Şeşen (*Fihris...*,s.110) 313 /925 yılını tercih ederlerken; Ö.R. Kehhâle (*Mu'cemu'l-müellifin*, X, 6); Mustafa Şerif el-Ânî (Tıbbu'l-Arabi beyne't-turâth ve'l-muasara, *el-Mevrid*, C.VII, sayı:2, 1978 Bağdad, s.106) ise 311/923 tarihlerini tercih etmişlerdir.

7- Kaynaklardaki bir başka yanlışlık da İbnü't-Tilmîz'in Abbâsîlerden hangi halifenin zamanında yaşadığı meselesidir. İbnü't-Tilmîz uzun yıllar çalıştığı el-Adudî Bimaristanında başhekim iken 28 Rabiulevvel 560 (12 Şubat 1165) tarihinde kameri hesapla 95, şemsi hesapla 92 yaşında vefat etti. [13] İbn Ebi Usaybia, İbnü't-Tilmîz'in Halife el-Müstazi' Billah (566-575-1170-1180) zamanında yaşadığı ve 94 yaşında vefat ettiğini kaydeder. [14] Bu bilginin yanlış olduğu gayet açıktır. Zira İbnü't-Tilmîz'in 560 (1165) yılında vefat ettiği bilindiği gibi el-Mustazi' Billah'ın ise, 566 (1170) yılında hilafete geçtiği de bilinen bir husustur. Aynı hatayı *Eİ2* ve *İA*'daki İbnü't-Tilmîz maddelerini yazan ünlü tıp tarihçisi Max Meyerhof da muhtemelen konuyu araştırmadan İbn Ebi Usaybia'nın yazdıklarını aynen tekrarlayarak bu yanlışlığı yapmıştır.

8- Bedrüddin el-Baalbekkî'nin Rakka'da iken şehrin havası ve hastalar üzerindeki etkileri ile ilgili olarak yazdığı *Mizacu'r-Rakka* dışında kalp hastalıkları ve kalp için gerekli ilaç ve tedbirler hakkında bilgi verdiği "*Müferricu'n-nefs*" ve genel sağlık hakkında yazdığı "*Kitabu'l-mülâh fi't-tıbb*" adlı eserleri vardır. Bu üç kitabının dışında bir eserinin daha olduğu tesbit edilmemiştir. Hocası Mühezzebüddin ed-Dahvar'a ait olan "*Şerhu takdimeti'l-Ma'rife*" adlı eser bazan yanlışlıkla el-Baalbekkî'ye isnad edildiği görülmektedir. (Brockelmann, *GAL, Suppl, I, 368*).

Çok dikkatli bir müellif olan H.Zirikli de (VII, 256) Bedrüddin el-Baalbekkî'nin Hippokrates'e ait olan "*Takdimu'l-ma'rife*" adlı esere bir şerh yazdığını ve bunun bir yazmasının Riyad kütüphanesi no: 1949'da kayıtlı bulunduğunu belirtmektedir. Halbuki aynı Zirikli aynı eserinde Bedrüddin el-Baalbekkî'nin hocası meşhur tabip ed-Dahvar'ı anlatırken "*Şerhu takdimetu'l-ma'rife*" adıyla bir eserinin olduğunu kaydederek hoca ile öğrencisinin eserlerinin birbirine karıştırdığı görülmektedir, (*el-A'lâm, VII,347*). Sözkonusu bu yanlışlığı aynen Zuheyr Humeydan da (*A'lâmu'l-hadâra, IV, 425*) tekrar etmiştir.

9- İbnü'n-Nefis, uzun yıllar yaşadı ve İslâm tarihinde önemli bir çok olaya şahit oldu. Örneğin Frankların Dimyat'ı işgallerini, Fransa Kralı IX.Luis'in el-Mansûra'da esir alınmasını, Hülâgu'nun Bağdad'ı istilasını (656/1258) ve Moğolların Halep'te mağlubiyetlerini (676/1277) gördü. Sonunda Mısır Memluklu hükümdarı Sultan el-Mansur Seyfuddin Kalavun (1279-1290) zamanında seksen yaşlarında iken altı günlük bir hastalıktan sonra Kahire'de 21 Zülka'de 687 / 18 Aralık 1288 Cuma günü sabahı seher vaktinde vefat etti. Bir çok kaynak ve araştırma onun Kahirede vefat ettiğini kaydetmektedir. [15] Ancak her nedense George Sarton nereye dayandığını belirtmeden Onun Dimaşk'ta vefat ettiğini kaydeder ki bunun bir yanlışlık eseri olduğu muhakkaktır, (*Introduction...*, s.1099). Sarton'un bir diğer yanışı da şudur: Endülüs'ün önemli ilim merkezlerinden olan Ğâfik'te bir çok ilim adamı yetiştiğinden son dönem araştırmacıları bunları birbirinden ayırdedememişlerdir. Özellikle bizim de biyografisini verdiğimiz Muhammed İbn Kassum el-Ğâfiki ile el-Ğâfikî Ebu Ca'fer Ahmed'i birbirine karıştıran George Sarton Muhammed İbn Kassum el-Ğâfiki'nin *el-Mürşid fi'l-kuhl* adlı eserini yanlışlıkla el-Ğâfikî Ebu Ca'fer Ahmed'in telifatı arasında saymıştır. (*Introduction, s. 424*).

10- Bir başka yanlış bilgi ve yanlış kanaat da İbn Zühr'ün *et-Teysîr* adlı eserini İbn Rüşd'ün isteği ve teklifi

üzerine yazıp ona ithaf ettiği. Bazı kaynaklarda bu konuda bilgiler kaydedilmekle beraber bunun yanlış olduğu ve aralarındaki yaş farkından dolayı pek mümkün olmadığı açıkça görülmektedir. Bu yanlış ve yaygın bir kanaattir. Sadece bir kopyasını almak ve onu kendisi için istinsah etmek üzere İbn Zühr'den istemiştir. Hatta İbn Rüşd *el-Külliyât* adlı eserini telif ettikten sonra cüz'iyât ile ilgili bilgi almak isteyenlerin İbn Zühr'ün *et-Teysîr* adlı eserinden yararlanmalarının uygun olacağını belirtmektedir. Aslında İbn Ebi Usaybia (*Uyûnu'l-enbâ'*; s. 521)'nın kaydettiği bu cümlelerin yanlış anlaşılması mümkün olduğu gibi, maalesef onun, İbn Zühr'ün bu eserini İbn Rüşd'ün isteği üzerine te'lif ettiğini kaydetmiş olması bir çok ilim adamı tarafından tekrarlanmasına sebep olmuştur. Fakat gerçekten İbn Rüşd'ün telkini ile bu eseri yazdığına dair başka hiç bir kayda rastlanmaması böyle bir tavsiye üzerine yazıldığı hususunda kesin bir bilgi olmadığı kanaatini yansıtmaktadır. İbn Rüşd ile tanışmış olmaları mümkündür, ama aralarında çok büyük bir yaş farkı olduğu da muhakkaktır. Zira İbn Rüşd 520/1126 yılında doğmuş olduğuna göre *et-Teysir* bundan çok daha önceleri te'lif edilmiş idi. İbn Rüşd'ün eserini 545 yılında te'lif ettiğine dair bilgi de yanlıştır. Zira bu tarihte İbn Rüşd 25 yaşlarında olup, tıp ile ilgili çalışmaları daha ileri yaşlarda olmuştur. bu eseri bu yaşlarda te'lif etmiş olması kabul edilemez bir gerçektir. Özellikle İbn Ebi Usaybia'nın "Endülüs'ün meşhur filozof ve tabibi olan İbn Rüşd ile son derece ileri sayılan bir dostluk kurmuş ve aralarında mükemmel bir samimiyet ve karşılıklı saygı oluşmuştu" şeklinde bir ibare kaydetmiş olması ve İbn Rüşd'ün tavsiyesi üzerine bu eserini yazdığı hatası maalesef son dönem araştırmacıları etkilemiş ve bu yanlışlık çalışmalarına da yansımış ve araştırılmadan hatta bir nebze olsun muhakeme yapılmadan bu hatayı aynen tekrarlamışlardır, örneğin Ali Rufey'î-Abdülemir Selim, *Daire-i Maarif-i büzürk-i İslâmî*, « İbn Zühr » , s.433. Bu konuda geniş bilgi için bk. Michel Khoury, s. 789; Fadıl es-Sibâî, *Munakaşâtü İbn Ebi Usaybia an def'i İbn Zühr li te'lifihî Kitâbu't-teysîr, Ehbâth el-mu'tamar es-samin litarihî'l-ulum inde'l-Arab*, Halep 1984.

Buna göre rahatlıkla İbn Zühr'ün *Et-Teysîr'i* İbn Rüşd'ün *el-Külliyât'*ından çok daha önce telif ettiğini söyleyebiliriz. İbn Rüşd *el-Külliyât'*ında İbn Zühr'ün eserini överek kendisinin ancak küllî tıp kuralları ile ilgili bilgiler verdiğini fakat genel olarak hastalıklara, teşhis ve tedâvîde ayrıntılara girmek için mutlaka İbn Zühr'ün *et-Teysîr'*ine bakmak gerektiğini kaydetmektedir. Dolayısıyla bu iki eserin aslında birbirini tamamlayan iki önemli tıp kaynağı olduğunu ifade edersek yanlışlık yapmış olmayız. İslâm Tıp Tarihinde önemli bir yere sahip olan *et-Teysîr*, Ebu Bekir er-Razî'nin eseri *el-Havî fi't-tib*, İbn Sina'nın *el-Kanun fi't-tib*, Ali İbn Abbas'ın *Kâmilu's-sinâa* ve ez-Zehravî'nin *et-tasrîf* adlı eserleri ne ise bu da öyle bir değere sahiptir. Eser Hakkında İspanyol oryantalist Rosa Kuhne, doktora çalışmasının yanı sıra Actedel XII, Congreso de la U.E.A.I. (Malaga 1984) Madrid 1936 s.431-446'da bir tanıtım yazısı neşretmiştir. Eserin bir çok kütüphanede çeşitli yazma nüshaları mevcuttur.

Bir çok ilim adamı tabip, vezir ve devlet adamı yetiştiren itibarlı, maruf ve gayet zengin bir ailenin mensubu olup tedâvî ve teşhiste önemli bir mesafe almış, mükemmel bir ilaç bilgisine sahip bir tabip idi. Bâtlı ilim adamları arasında A b u m e r o n veya A b h o m e r o n A v e n z o a r yahut A v e n z o h a r diye bilinmektedir. [16] Ancak Avrupa ortaçağında bu isimle tanınan tabip bu ailenin üçüncü tabibi olan ve İbn Zühr denince akla gelen Ebu Mervan Abdülmelik İbn Ebi'l-Alâ' Zühr İbn Ebi Mervan Abdülmelik İbn Ebi Bekr Muhammed İbn Mervan İbn Zühr el-İyâdî (486-557/1093-1162)'dir. Hepsinin içinde en çok şöhrete kavuşan ve dünyaca tanınan tabip budur. Bunun dışındaki aile fertlerine bu isim itlak olunmaz. Fakat ne yazık ki G. Sarton, (*Introduction...*, II, 133-

134,230-234) ve Aldo Mieli, (*La Science Arabe* 1938, s.203-205) gibi bazı ilim adamları Avenzoar adını diğer aile ferdleri için de kullanmışlarsa da bu yanlıştır. Çünkü zaten babası Ebu'l-Alâ' için bâtilîlar Alguazir adını kullanmaktadırlar.

Sonuç: İslâm tıp tarihi kaynak ve araştırmalarında zühul eseri veya araştırmaksızın bazı hususlarda bazı yanlışlıkların olduğunu müşahede etmemiz kanaatimizce gayet doğaldır. Zira binlerce çalışmanın var olduğu bir bilim dalında araştırma ve telif yapmak ve her konuda mutlak bir doğruluğa ulaşmayı düşünmek ideal olmakla birlikte her zaman mümkün değildir. Özellikle kaynakların yazıldığı dönemlerdeki kitle haberleşme imkanlarını düşündüğümüzde daha insafli olmamız gerektiğini görüyoruz. O dönemlerde telif edilen her esere ulaşmak mümkün olmadığı gibi elde edilen eserleri de telifinden uzun bir zaman sonra ele geçirmek bile bir şans ve kısmet olabilmekteydi. Bu şartlar muvacehesinde kaynaklardaki eksiklik ve bazı yanlışlıklara rastlamak bence doğal kabul edilmelidir. Fakat doğaldır diye de bunları sözkonusu etmemek ve dile getirmemek de bir başka yanlışlık olur.

Bugün biz araştırmacılar için bu hususu değerlendirecek olursak; daha dikkatli, daha titiz ve daha sağlam bir alt yapı ve birikim bizleri daha çok doğru bilgiye ulaştırır. Ayrıca yanlışlık ve eskilik olacak diye çalışmadan ve üretmekten korkup uzak durmak da tembelliğe ve üretimsizliğe sürükler. Bizler, araştırmalarımızda bir basamak ilerleyip gelecek nesillere bu basamağın daha mükemmelini yapabilmeleri için de bir çalışma geleneğini miras bırakmayı aslî bir görev olarak kabul etmek zorundayız. Bunun yanında kaynaklardaki eksiklik ve yanlışlıkları araştırmalarla düzeltmemiz ve bizden önceki araştırmacıların eksiklik ve yanlışlıklarını da çekinmeden fakat edep ve nezaket kuralları içinde tashih etmemiz de bir diğer asli görevimiz olmalıdır.

[1] İbnü'l-Kıftî, *İhbâru'l-ulemâ's*.354-355; İbn Ebi Usaybia, s. 152.

[2] Sami Halef Hamârna, *Tarihu turathi'l-ulûmi't-tıbbiyye...*, s.102)

[3] Bu yanlışlığı Kemal es-Sâmarrâî (I,214), İshak İbn Huneyn'in Tarihu'l-etibba'sının neşrine ve neşrin notlarına (Oriens,

vol.VII,1954,s.61-71) dayanarak ifade etmektedir. Ayrıca bk. L.Leclerc, *a.g.e.*, s.56

[4] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, çev. A. Ağırakça, İstanbul 1986, III, 450. Zirikli (*el-A'lâm*, III,53) de aynı bilgiyi vererek İbn Kelede'nin bu cariyesinin Ziyad'ın annesi olduğunu yazmaktadır. Ancak M.Hamidullah her nedense (*İslâm Peygamberi*, Çev. S. Tuğ, İstanbul 1990, II, 801) Belâzurî'nin *el-Ensab*'ından (I, 489) yaptığı bir nakle dayanarak bu cariyenin ismin muhtemelen Pâmih yani Türkçe'deki Pamuk ismi olabileceğini ve bunun Ammâr İbn Yâsir'in annesi Sümeyye olduğunu kaydetmektedir ki bir çok ana kaynağın verdiği bilgiyle çalışmaktadır. İbnü'l-Esir, *Usdül Gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, neşr M. İbrahim el-Benna, M. Ahmed Aşur, Beyrut 1325, VII,152; İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, Beyrut IV, 335 ve 340. İbn Kuteybe'nin *el-Maarif*'inde Sümeyye Ümmü Ammar ile Sümeyye Ümmü Ziyad karıştırılmış olduğundan İbnü'l-Esir ve İbn Hacer bu bilginin yanlış olduğunu Belâzurî ve İbn Kuteybe'nin yanlışlığını kaydederler.

[5] Zirikli, *el-A'lâm*, II,157; el-Kettânî, *et-Terâtibu'l-idâriyye*, Beyrut (t.y), I,456; Alûsî Mahmud Şükri, *Bulûğu'l-Erab fi ma'rifeti ahvâli'l-Arab*, Beyrut (t.y.), III, 328.

[6] İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, III, 198.

[7] İbn Ebi Usaybia, *Uyunu'l-enbâ's*.161.

[8] İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-enbâ'*, s. 415.

[9] Kadri Hafız Tukan, *el-Ulum inde'l-arab* (y. ve t. yok) s. 134-135).

[10] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, VIII, 669.

[11] C.Elgood, *A Medical History*, s,159-160; Zühêyr Humejdân, II, 345.

[12] İbn Cülcül, *Tabakat*, s. 78-79, naşirin notu; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, VIII, 87; Ayrıca bk. Arûzi es-Semerkindî, *Cehâr Makale*, nşr., Muhammed Kazvîni, Leiden 1909, s.231; Mahmud Necmâbâdî, *Kitabu'l-Mansûrî li'r-Râzî*, *ed-Dirasâtu'l-Edebiyye*, C.III, Sayı: 2, 1961 Beyrut, s. 214; Zühêyr Humejdân, II, 359-360. Sami Hamarna (*Tarih Turathî'l-ulumi't-tıbbiye* s. 200) ise, bizim verdiğimiz bilgilere yakın bilgiler vermesine rağmen yine Mansur İbn İshak'ın Rey valiliğine amcası Ahmed tarafından tayin edildiğini söyler ki bu da yanlış olup yukarıda ifade ettiğimiz gibi amcası oğlu Ahmed tarafından tayin edilmiştir.

[13] İbn Ebi Usaybia (*Uyunu'l-enbâ'u'l-enbâ'* s.355

[14] *Uyunu'l-enbâ'*, s.349

[15] Halil ibn Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, British Museum Oriyantal kütüphanesi no: 6587'den naklen, M.Meyerhof-J.Schacht, *er-Risaletu'l-Kâmilîyye (the Theologus Autodidactus of İbn al-Nafis)*, Oxford 1968, s. 145; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, XIII, 313; İbn İmad el-Hanbeli, *Şezeratü'z-zeheb*, V, 401; Zirikli, *el-A'lâm*, IV,271; Kehhale, VII, 58; Ömer Ferruh-H.Hallak, *Târihu'l-ulûm*, s.177; Philip K.Hitti, *İslâm a way of life*, s.117; Poul Ğalyunci, *Teşrihu'l-Kanun li İbni'n-Nefis*, *Mevsuatu Turathî'l-İnsâniyye*, Kahire (t.y), s.69.; Albert Zeki İskender, *Encyclopaedia of the History of Science, technology, and Medicine in Non-Western Cultures* (Ed. Helaine Selin), Boston 1997, s.410; Aynı mlf., *İBN AL-NAFİS, 'ALÂ' AL-DİN...*, Dictionary Scientific Biography, (DSB), s.603.

[16] D. Campbell, s.90. Ayrıca bk. ; Sami Hamarna, *Tarih Turathî'l-ulum*, s.371; Michel Khoury, s. 783. Ali Rufey'î-Abdülemir Selim, s.432.